

II. СУЧАСНИЙ СТАН РЕЛІГІЙНОСТІ В УКРАЇНІ

УДК 2.2-184:2.279+1.130

Павло ПАВЛЕНКО

Християнство на шляху від традиції до інновацій: зовнішні чинники диференціації конфесійного життя і спроби модернізації християнства в українських реаліях

Автор звертає увагу на процес конфесійної диференціації, яка відбувається у контексті модернізації християнства, є похідним від нього. Його слід розуміти як один із головних чинників вживання релігії Євангелій у світ, її десакралізації, як засіб утвердження світоглядного (віроповчального) плюралізму у межах християнства, як один із головних чинників виживання християнства на сучасному етапі його існування.

Ключові слова: конфесійна диференціація, християнство, протестантизм, неопротестантизм

Pavlo Pavlenko

Christianity on the way from tradition to innovation: external factors of differentiation of confessional life and attempts to modernization of Christianity in Ukrainian realities

The author draws attention to the process of confessional differentiation, that occurs usually in the context of the modernization of Christianity and is derived from it. It should be understood as one of the main factors in the use of the religion of Gospel in the world, its desacralization, as a means of asserting ideological (religious) pluralism within Christianity, as one of the main factors in the survival of Christianity at the present stage of its existence.

Keywords: confessional differentiation, Christianity, Protestantism, neo-Protestantism

Зважаючи на “конфесійність” диференціації релігійного життя, а “конфесія”, як відомо, несе в собі християнське змістове наповнення (лат. *confessio* – сповідь, сповідання, визнання) і, власне, означає, незалежну від інших у межах цієї релігії течію, напрямок, то у даній статті розкрито передусім ті загальні тенденції, процеси, і головне – зовнішні чинники, які виступають детонаторами процесів релігійної диференціації як у межах християнства взагалі (зокрема у протестантизмі), так і зокрема у християнському середовищі сучасної України.

II. СУЧАСНИЙ СТАН РЕЛІГІЙНОСТІ В УКРАЇНІ

Конфесійна диференціація означає не просто виокремлення від вихідної, “материнської” релігійної організації спільнот, вона спричинює у межах неї дисбаланс, напругу – систему нерівностей (за доктринальним, кількісним, фінансовим, майновим показниками тощо) як між новоствореними групами, так і між останніми та вихідною конфесією. Для релігієзнавців процес конфесійної диференціації має і позитивну, і негативну сторони. Позитив виявляється в тому, що наявність диференційних процесів у релігійному середовищі вказує на те, що віряни у межах конкретного релігійного напрямку прагнуть, з однієї сторони, до його вдосконалення, віроповчального еволюціонування, а з іншої сторони, до підвищення свого авторитету в суспільстві, більш тіснішої інтеграції в соціум, осучаснення форм і методів роботи. Натомість чи не головний негатив зводиться до того, що конфесійна диференціація є незворотним явищем, в ході якої виникають нечисельні релігійні групи, які зазвичай важко фіксувати й описувати. Процес їхнього становлення подекуди є настільки непередбачуваним, хаотичним, заплутаним, що часом зауважувати про якусь усталеність, закономірність в окремих випадках просто не доводиться, тому науково фіксувати це явище часто дуже складно.

З огляду на зазначену складність, дослідження процесів релігійної диференціації, зокрема дивергентних процесів у сучасному християнстві, серед вітчизняних релігієзнавців непопулярні, не входять до кола їхніх наукових пріоритетів. Не затребуваними вони є й державними органами у справах релігії. Офіційна статистика, яку вони щорічно оприлюднюють обмежена виключно тими релігійними організаціями, які мають державну реєстрацію. Зазначимо тут принагідно, що щорічні звіти, які впродовж десятиліття формував Департамент у справах релігій та національностей Міністерства культури України релігійної ситуації повною мірою не відображають, оскільки наявна в них статистика подається загально, не розрізняє традиційні і новітні релігійні напрямки (останні гуртом без конкретизації “забиваються” у графі “інші релігійні організації”), не враховує незареєстровані громади. Наприклад, у межах протестантизму відсутня окрема позиція щодо неопротестантських (неохристиянських) напрямків, а в межах православ'я осіб не зафіксовані неоправославні течії. Державно-церковні відносини з релігійними організаціями обмежуються зазвичай форматом Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (далі – ВРЦіРО), до якої, як відомо, входять лише традиційні “великі” церкви. Відтак всі інші, які діють в релігійному просторі України ігноровані у координатах державно-церковних комунікацій. До речі, саме тому за ініціативою Української асоціації релігієзнавців і представників тих релігій і християнських конфесій, які не входять до Всеукраїнської Ради Церков у 2017 р. була створена Всеукраїнська Рада релігійних об'єднань (далі – ВРРО) [4].

Матеріалів окремих цілісних досліджень релігійної диференціації, а тому й відповідних джерел на сьогодні в Україні практично немає. Існує незначна кількість друків, автори яких лише побічно, доволі опосередковано торкаються цієї теми. Тож, доки це дослідницька “цілина”, чи не першу спробу розробки якої в Україні у 2018 р. започаткували науковці Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди. Дана стаття написана за матеріалами дослідження “Зовнішні

чинники релігійної диференціації конфесій України”, яке її (статті) автор здійснював протягом 2018–2020 рр. у рамках наукової теми “Конфесійна диференціація релігійного життя і проблеми толерантизації міжконфесійних відносин”.

Диференціація конфесійного життя є реакцією, з огляду на зменшення кількості свідомих, практикуючих християн, на занепад традиційного релігійного світогляду і, як наслідок, на поступову втрату християнством авторитетних позицій у соціумі. До слова кажучи, число, т. зв. суто обрядових віруючих із кожним роком зростає, що породжує ризик перетворення конфесій, в яких вони мають більшість, на “бізнес-структури”, на таку собі “сферу послуг”, головне завдання яких буде зводитись до надання населенню “платних містичних послуг” [1]. Наприклад, в Україні православними вважає себе чи не 2/3 населення країни, проте не більше 1% з них є включеними в церковне життя, дотримуються канонів, є практикуючими християнами. Зрозуміло, все це підводить окремих церковників і богословів до переосмислення значення і ролі християнства в сучасному світі, до рішучих дій у справі переоцінок його традиційного віровчення, реорганізації церковного устрою й богослужбових практик з огляду на отих 2/3 формальних віруючих, які у будь-який спосіб мусять бути утриманими в межах конфесії, бодай і шляхом пом’якшення віроповчальних вимог, лібералізації літургійних практик. В іншому випадку Церква завтрашнього дня ризикує залишитись наодинці з тими вірянами, які складають отой 1%, а значить позбутися авторитету, статусу, впливовості, влади (і то не лише в їх суто церковному розумінні), зрештою, втратити головне джерело прибутку – своїх вірян, бодай і номінальних.

Ми є свідками, як церковність сьогодні поступово змінює своє значення, перестає асоціюватися з Церквою як інститутом, і передусім із кліром. Не традиційна Церква, і навіть не вчорашнє “позацерковне християнство” постіндустріального суспільства, а тепер “нецерковне” (у традиційному сенсі) християнство з його відмінними від ортодоксальних поглядами на Святе Письмо стає реальним об’єднанням віруючих “довкола Христа”. Новітні неохристиянські інституції, громадські рухи, об’єднання доводять, що християнство може бути сучасним, відкритим і зрозумілим. Яскравим прикладом тут постають численні харизматичні течії, неопротестантські громади, гуртки з вивчення Біблії, “домашні церкви”, які розуміють Церкву не традиційно: з одного боку, як мережеву спільноту, відмітною рисою якої є її “цифровий”, навіть “віртуальний” характер, а з іншого боку, як спільноту, вибудовану за новозавітним зразком, цебто яка є незалежною, організаційно самоврядною.

До подібних змін християн підводять реалії їхнього життя в сучасному світі, тобто зовнішні, позарелігійні чинники. Вони керуються прагненням, що християнство – це не закостеніла догма і форма, виписана в умовах стародавніх суспільств, а живе, дієве і головне – повсякчас актуальне віровчення, а не світогляд, який, з одного боку, призвичаює людину до феодално-рабовласницьких відносин із відповідними поглядами на життя, а з іншого боку, закликає її зрідатись себе, уникати світу, в якому вона живе. Хтось може зауважити, що не тільки позарелігійні, світські чинники можуть спонукати до змін конфесійного середовища – їх, мовляв, спричинюють також процеси, які відбуваються й у межах самого християнства. На наше переконання,

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

внутрішньохристиянські модернізаційні тенденції – це наслідок, а не причина, вони викликані саме позахристиянськими, світськими мотивами.

Отже, під зовнішніми чинниками конфесійної диференціації ми розуміємо різного роду світські впливи (соціальні, політичні, економічні, світоглядні, етнокультурні, мовні, гендерні, географічні, регіональні), які призводять до відповідних трансформацій (організаційних, юрисдикційних і/чи віроповчальних) у межах конфесій. Подібні зовнішні чинники є локомотивом процесів модернізації релігії Євангелій, яка (модернізація) зазвичай зводиться до переборювання усталеного в християнському віровченні протистояння земного і небесного, віднайдення теологічних підстав для вживання християнства у світ, пошук відповідних аргументів у справі змирення євангельського віровчення з тим, щоб вивільнити його від доктрини про строгий антитетизм духовного і матеріального, і в такий спосіб інтегрувати релігію Христа у “цей світ”, вмонтувати її у сьогодення. Інше питання, що подібні завдання виходять за межі традиційного християнського світогляду і з позиції останнього констатуються як ересь.

Так, ряд західних радикальних теологів зауважують, що християнська релігія в сучасному світі може вижити за однієї умови – коли пристосується до світу, не зупиняючись навіть перед необхідністю трансформації наріжних принципів віровчення [8, с. 132]. Іншими словами, в результаті секуляризації суспільства, втрати ним сакрального характеру релігія виділяється в одну зі сфер соціального (соціально-політичного) життя, втрачаючи колишнє своє значення як “священного образу” [5, с. 293.]. Утім саме це й відкриває перед нею ряд нових можливостей – не просто реабілітуватись у статусі “свігла для світу”, а втримати свої актуальність і популярність. Реалізація подібного неодмінно вимагає для цього суттєвого переосмислення християнських засад, подекуди навіть їхнього перепрацювання, аби ті могли відповідати запитам і потребам сучасної людини. Типовим прикладом тут є т. зв. відкрите християнство.

Сьогодні знаходяться віруючі, які перестають ідентифікувати християнство з традиційною Церквою, тобто не прив’язують себе членством до конкретної громади, конфесії – в їхньому розумінні церковна форма у традиційному її розумінні сьогодні не актуальна, оскільки осередки “братерського спілкування” (передусім у межах протестантизму) дедалі активніше переносяться до віртуального простору (через численні інтернет-сайти і соціальні мережі, форуми, християнин може ставати причетним до літургійних практик, отримувати молитовну підтримку, слухати проповіді, відвідувати біблійні уроки, зрештою, перебувати у постійному онлайн-спілкуванні з одновірцями, а не у винятково в окремі дні і на короткий час, як це передбачає традиційна церковність). За рахунок клубної і мережевої форм організації віруючих вибудовується і популяризується християнство поза його чинною традицією, стаючи все більше нетрадиційним, “відкритим”, тобто “нецерковним”.

В Україні одним із прикладів “відкритого християнства” є “Відкритий православний університет Святої Софії-Премудрості”, який, бодай що позиціонує себе як “освітній заклад неklasичного типу, що спеціалізується на проведенні просвітницьких заходів релігійної та соціальної тематики” [2], як “просвітницький проект, а не класичний університет” і “не є релігійною організацією” [3], свою мету він вбачає в реалізації ідеї

“відкритого православ’я”, яке зорієнтоване не лише на православних, а взагалі на широке коло релігійних і нерелігійних осіб. У даному випадку ідея “відкритого православ’я” існує у контексті ідеї “відкритого християнства”, є похідною від неї.

У багатьох позиціях “відкрите християнство” (“відкритий католицизм”, “відкритий протестантизм”, “відкрите православ’я”) подібне до “прогресивного християнства”. По суті, це два ідейно споріднених християнських напрямки, оскільки вони, обстоюючи часом навіть надто ліберальне, нелітералістичне ставлення до Святого Письма, вливають новий зміст не лише у біблійні тексти, а й у розуміння церковності. Носіями ідей “прогресивного християнства” (в тому числі і в Україні) є, до прикладу, “прогресивні адвентисти”, яких відрізняє від традиційних факт їхнього критичного ставлення не тільки до адвентистської доктрини, а й загалом до низки віроповчальних положень традиційного християнства.

Слід однак зазначити, що ліберальне ставлення до засад християнства не є затребуваним серед більшості віруючих, оскільки ті все ж ототожнюють себе з традиційною Церквою, розуміють себе воцерковленими її членами. Проте і вони перебувають сьогодні під пресингом світських чинників, які часто-густо силують їх дещо по-іншому дивитись на церковні підвалини, навпаки – посилюючи традиційну церковну дисципліну і таким чином вивільняючи членство у своїй конфесії від формальних, обрядових віруючих, у такий спосіб захищаючи себе, свої спільноти від змирщення. У цьому сенсі обстоювання ідеї християнського традиціоналізму також запускає процеси диференціації конфесійного життя, провокує постання нових релігійних рухів, але консервативно-традиціоналістських за своєю суттю.

Слід зазначити, що ліберальне ставлення до розуміння церковності – не ноу-хау вітчизняного віруючого. Українські віряни традиційно, як правило, консервативні, навіть дещо байдужі у своїх симпатіях чи антипатіях щодо релігійного, бо ж у переважній більшості вони обрядовірки – належать до тієї чи іншої конфесії здебільшого “інерційно”, цебто історично, за походженням, традицією і менше з причини індивідуальних віроповчальних симпатій (більшість українських християн далека не те, що від знання текстів Святого Письма, а й навіть необізнані з головними засадами християнства). А якщо й виказують своє невдоволення внутрішньоцерковними справами, то це рідко коли призводить до крайнього – зречення своєї конфесії з подальшим утворенням іншої, в якій би всі їхні претензії були враховані й зреалізовані. У цьому сенсі більшість мотиваторів щодо лібералізації й модернізації релігії підкидаються українському віруючому із-за кордону і не завжди, як це відбувається на Заході, отримують бажаний результат.

Ще одним прикладом конфесійної диференціації під впливом зовнішніх чинників є харизматичний рух неопротестантського толку, який прийшов до українських протестантів із Заходу, де він виник і став популярним (принаймні, на це вказують активні темпи його поширення). Ми не будемо зараз торкатися його відмінностей, і передусім віроповчальних, щодо традиційних протестантських конфесій, зокрема п’ятидесятників, однак те, що він ось вже впродовж декількох десятиліть лідирує на фоні традиційних конфесій є фактом беззаперечним. Інший приклад – рух т. зв. “Виникаючої Церкви” (Emerging Church) [10], який прагне утверджувати “відкриту Церкву” для світу, для людини світу, тим само проголошуючи нову еру християнства – християнства “розцерковленого”, яке

II. СУЧАСНИЙ СТАН РЕЛІГІЙНОСТІ В УКРАЇНІ

постає вивільненим від диктату кліру, оприсутнене скрізь і з кожним [9]. Послідовники руху вважають, що для ефективного досягнення Євангелією нового постмодерністського світу необхідно надати радикально нового змісту всім доктринам і практикам Церкви: рух ставить за мету здійснити докорінну реконструкцію християнства, адаптуючи його до сучасної домінуючої культурної парадигми [9, с. 156]. “Виникаюча Церква” у своєму прагненні адаптувати євангельське християнство до “панівного культурного контексту”, контекстуалізувати його для “постмодерністського покоління”, пристосувати Церкву до споживацької культури “плинної модерності” водночас постулює себе як одна з форм протесту проти традиційного євангельського християнства, модернізму та мегацерков [9, с. 7–12]. Саме тому громади “виникаючих церков” зауважують на своїй нечисельності, оскільки здійснюють ставку передусім на якість практичного християнства.

Сьогодні Україна, як ніколи раніше, перебуває під потужним впливом закордонних суспільств, які, кажучи це словами відомого американського соціолога Т. Парсонса (1902–1979), грають активну роль “суспільств-розсадників” релігійних ідей [7, с. 46, 239]. Останні, проникаючи на український ментальний, культурно-релігійний ґрунт, змінюють, деформують його традиційний ландшафт. Так, на релігійній мапі України за пару десятиліть ХХІ ст. з’явилися нетрадиційні для нашого суспільства неопротестантські, неоязичницькі та неоорієнталістські спільноти. І цей процес триває. Що стосується християнства в Україні, то воно нині переживає процес своєї, так би мовити, нової “сектантизації” – конфесійної диференціації, – який виявляє себе у конфесійному дробленні, навіть здрібненні, і який триває зазвичай у межах неопротестантизму і неохристиянства. Конфесійна диференціація православ’я менш активна, однак вона наявна і постання т. зв. неоправославних спільнот, які відмежовують себе від традиційного російського православ’я доводить це. Маємо приклад диференціації й у межах українського православ’я: реанімація колишнім Патріархом Київським і Руси-України Філаретом (Денисенком) розформованого з постановням канонічної ПЦУ Київського Патріархату у мотивах свого виникнення має водночас і зовнішній чинник – російський політичний слід.

З усього видно, що процес подальшої конфесійної диференціації буде тривати, оскільки сучасний християнин – це людина, яка не просто живе в умовах секуляризованого (постсекулярного) світу – вона сама є його частиною, а тому з необхідністю воліє модернізувати церковність, облаштувати своє конфесійне життя таким чином, щоб сповідуване нею християнство не вимагало зречення усього земного, а навпаки – утверджувало її буття у ньому. Зрозуміло, що подібна модернізація вимагає серйозних відходів від новозавітної ортодоксії, підводить до суттєвої ревізії християнських цінностей. Загальнопланетарний глобалізаційний фон тут буде тільки пришвидшувати ці процеси, робити їх відносно легкими для впровадження, відкриваючи “колосальні можливості популяризації та поширення будь-якої релігійної течії чи Церкви” [6, с. 129].

Процес конфесійної диференціації відбувається, як правило, у контексті модернізації християнства, є похідним від нього. Його слід розуміти як один із головних чинників вживання релігії Євангелій у світ, її десакралізації, як засіб утвердження світоглядного (віроповчального) плюралізму у межах християнства, як один із головних чинників вживання християнства на сучасному етапі його існування. Інша справа, що означений

інтеграційний рух християнства в світі у світлі Нового Завіту завжди буде розцінюватися негативно, бо будь-який компроміс між духовним і матеріальним, небесним і земним, Христом і Сатаною є вкрай неприйнятний. Між тим, якраз означений компроміс сьогодні постає тим чинником, який суттєво змінює і буде змінювати в найближчі десятиліття інституційне обличчя сучасного християнства (і передусім протестантизму). Активізація рухів, які обстоюють ідеї про “відкрите” чи “прогресивне” як альтернативне, цебто відмінне від традиційного, християнство є цьому яскравим доказом. Що стосується України, її релігійної сфери, то наявна в нашому суспільстві релігійна свобода є тільки благодатним ґрунтом для означених трансформацій.

1. Взаимодействие церкви и государства . *Nezovorov.TV. Официальный сайт Александра Незорова*. URL: <https://nezovorov.tv/vzaimodeystvie-tserkvi-i-gosudarstva/>.

2. Відкритий православний університет Святої Софії-Премудрості. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Відкритий_православний_університет_Святої_Софії-Премудрості.

3. Відкритий Православний Університет. URL: <http://oou.org.ua/about/>.

4. ВРРО – Всеукраїнська Рада релігійних об'єднань як складова громадянського суспільства України. URL: <https://vrrro.org.ua/about/6-vseukrajinska-rada-religijnikh-ob-ednan-yak-skladova-gromadyanskogo-suspilstva-ukrajini.html>.

5. Гараджа В. И. Социология религии: учеб. пособ. для студентов и аспирантов гуманитарных специальностей. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: ИНФРА-М, 2007. 348 с.

6. Марчишак А. Релігія на тлі загальних глобалізаційних процесів. *Релігія та Соціум*. 2012. № 2(8).

7. Парсонс Т. Система современных обществ / пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева; под ред. М. С. Ковалевой. Москва: Аспект Пресс, 1998. 270 с.

8. Религия и Церковь в современную эпоху / Великович Л. Н., Гараджа В. И. и др. (ред.). Москва: Мысль, 1976. 330 с.

9. Соловій Р. Феномен Виникаючої церкви у контексті теологічних та еклезіологічних трансформацій у сучасному західному протестантизмі. Київ: Дух і Літера, 2016. 352 с.

10. Черенков Михаил. Церковь завтрашнего дня: открытое христианство. *Релігія в Україні*. 12.04.2014. URL: <https://www.religion.in.ua/main/daycomment/25488-cerkov-zavtrashnego-dnya-otkrytoe-xristianstvo.html>.